

УДК 343.132:35.081.73

О. В. Ряшко, І. В. Брич

**СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ:
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ**

Перші історичні згадки про проведення слідчих дій вчені відносять до часів існування Стародавньої Греції, де особою, уповноваженою проводити попередню підготовку до розгляду справи, був архонт, обов'язок якого полягав в опитуванні свідків і збиранні інших доказів вини [1, с. 85]. Щодо інших дій, які можна було проводити для встановлення вини, то суб'єкт доказування мав право застосовувати катування (тортури) стосовно раба під час його допиту.

Характерною особливістю відбору показань суб'єктом розслідування було те, що така дія мала обов'язково відобразитися в письмовій формі, щоб унеможливити їх подальше перекручування. Формою ж закріплення таких показань був документ, який існує й у кримінальному провадженні сьогодні – протокол. Аналогічні слідчі дії для встановлення вини особи проводилися й у Стародавньому Римі, де також існував допит свідків і допит рабів із застосуванням тортур. Відображалися результати проведення вказаних дій у протоколі [1, с. 147]. Розкриваючи роль особи, яка захищалася, варто звернути увагу на те, що будь-якого впливу на діяльність обвинувача під час провадження цих слідчих дій вона не мала. Єдине, що обвинувачений міг робити, – вимагати їх проведення лише у своїй присутності.

Однією з вимог до слідчих дій у Стародавньому Римі була також необхідність проведення їх удень. Із розвитком Риму як держави збільшився й перелік слідчих дій, які можна було проводити для встановлення вини особи, а саме: 1) виїмка документів із будь-якого місця; 2) допит свідків, на яких посилялися сторони, та допит добровільних свідків (однією з нових умов проведення допиту стало те, що перед його початком особа зачитувала присягу); 3) тортури, які застосовувалися лише стосовно рабів. При цьому тортури раба для отримання свідчень проти його господаря заборонялися [2, с. 17–19].

Враховуючи, що слідчі дії є тими засобами, за допомогою яких встановлюються докази наявності або відсутності обставин, що підлягають доказуванню в справі, доцільно навести думку І. Беяєва, який займався дослідженням законодавства того часу. Зокрема, він зазначав: «Доказами в справі є клятва, розшук, допит свідка [3, с. 66], що може розцінюватися як існування поняття проведення слідчих дій на Русі.

Подальший розвиток суспільства на Русі потребував дієвих заходів, які мала вжити держава, щоб регулювати різні суспільні відносини її громади, зокрема й кримінально-процесуальні, у зв'язку із чим було створено Руську Правду, що мала в своєму складі Коротку Правду, Просторову Правду та Скорочену Правду [4, с. 71].

Так, аналіз стаття 2 Короткої Правди, у якій розкривається значення показань свідка, настановлює на думку, що в тогочасному кримінальному провадженні існувало поняття інституту слідчих дій. Про важливе значення допиту свідка в ті часи зазначав М. Гартунг: «Свідок – найважливіший доказ тому, що лише у виняткових випадках застосовуються інші докази» [2, с. 81]. При цьому вчений вказував

також на умови, яким мала відповідати особа, щоб її допитали: у стародавні часи могли свідчити лише ті, хто бачив факт злочину чи знав про обставини його вчинення від інших осіб.

Прийняття наступної уставної грамоти, що йменувалася як Псковська, стало важливим кроком на шляху вдосконалення інституту слідчих дій. Адже вперше було виписано порядок отримання певних доказів для встановлення вини особи у вчиненні злочину, що могло розцінюватися як порядок проведення слідчих дій зі встановлення та отримання доказів.

Так, аналізуючи положення розділу III Псковської уставної грамоти, у якому визначено, що від свідків у всіх справах вимагалось говорити слово в слово з тими, за кого вони свідчать, доходимо такого висновку: перед початком допиту свідка необхідно було з'ясувати, чи дійсно цій особі відомі справжні обставини вчинення злочину та чи немає суперечностей із показаннями, що не викликають сумніву. Адже недотримання зазначених вимог було підставою для невизнання суддею доказу. Слідчими діями, які були виписані в Псковській грамоті і які не знайшли свого подальшого розвитку в кримінальному провадженні, стали цілування хреста та судовий поєдинок. Суть першої з них полягала в тому, що особа, яка доводила вину іншої особи, цілувала хрест особисто чи вимагала це робити особу, яку вона звинувачувала у вчиненні злочину. За судового поєдинку зазначені особи билися між собою в полі [3, с. 349].

Ще одним важливим моментом для формування цього інституту стало закріплення Псковською грамотою переліку слідчих дій, які могли бути проведені для доказування вини особи з кожного злочину. Зокрема, частиною 1 відділу 1 частини 2 Псковської грамоти [3, с. 351] передбачено умови проведення та перелік слідчих дій окремо в справах про крадіжку. При цьому звернемо увагу, що вже тоді існувало багато спільного із сьгоднішніми умовами проведення слідчих дій. Так, якщо особа запідозрила когось у крадіжці, вона спочатку повинна була повідомити про це князя чи особу, яка заміняла князя в цій місцевості. Після чого, отримавши пристава, за присутності сторонніх осіб проводився обшук у підозрюваного. Проведення такого обшуку збігається з процесуальним порядком проведення обшуку житла в наші дні. Адже вимога про повідомлення князя чи особи, яка його замінює, може трактуватися як необхідність отримання дозволу суду на проведення огляду житлового приміщення. При цьому за тих часів, як і сьогодні, було передбачено й неможливість отримання такої згоди, оскільки зі змісту Псковської грамоти постає, що відсутність пристава може розцінюватися також як і незгода князя на проведення обшуку. Під час його проведення обов'язково мали бути присутні не менше ніж дві особи (на сьогодні це інститут понятих).

Характеризуючи проведення обшуку в ті часи, М. Ланге зазначав: «У загальному розумінні обшук проводиться з будь-якої справи. Проте особливістю його є те, що він проводиться: 1) для встановлення факту злочину та відношення до нього обвинуваченого; 2) не тільки для з'ясування, чи винен обвинувачений у вчиненні злочину, а й для того, чи лиха він людина, тобто чи потрібно застосовувати до нього тортури» [5, с. 118–119]. Аналізуючи викладену думку та враховуючи, що в той час тортури були засобом доказування вини особи, тобто слідчою дією, доходимо висновку, що вчений сформулював

таку концепцію проведення слідчих дій: проведення слідчих дій для встановлення вини особи у вчиненні злочину та для визначення необхідності проведення тієї чи іншої слідчої дії в подальшому, що може слугувати критерієм їх ефективності.

Ще одне важливе джерело формування інституту слідчих дій – Білозерська уставна грамота, у якій ідеться про новостворену посаду доводчика, яку І. Беляєв охарактеризував як слідчого, який відсилався на місце вчинення злочину для встановлення всіх можливих обставин його вчинення. Призначалася така особа на посаду строком на один рік і всі свої дії вона повинна була проводити самостійно [3, с. 375].

Говорячи про становлення інституту слідчих (розшукових) дій на теренах сучасної України, доцільно згадати й про здійснення судочинства в Запорізькій Січі.

До кінця XVII ст. судова система й організація судового процесу на Січі були достатньо визначеними. Проводилось попереднє слідство, на суді виступали позивач та відповідач, оцінювались добуті докази, а з більш-менш важливих громадянських і більшості кримінальних справ хід судового розгляду заносився в спеціальну книгу, яка являла собою своєрідний протокол і рішення суду в справі. Досліджуючи це питання, один із відомих знавців архівних матеріалів Запорізької Січі й України XVI – XVIII ст., автор книги «Історія нової Січі» А. Скальковський припустив, що більшість громадянських справ того часу вирішувались словесно, а записи в спеціальних книжках робились тільки в кримінальних справах. Певною мірою він має рацію, хоча інший історик, С. Наріжний, автор ряду робіт про запорожців, говорить, що записи в книгу поміщались і з громадянських справ, які розглядались у копії, де оперували письмовими доказами. Іншими словами, записи в книзі велись у судах більш високого рангу, а отже, з більш важливих справ. «Дрібниці» вирішувались в усній формі.

Копні суди (копа – зібрання громадян населеного пункту) керувалися звичаєвим правом. Вони скликались у сільській місцевості з надзвичайного приводу, що порушував нормальну діяльність та життя общини, якщо на цьому наполягав потерпілий. Якщо скликалась «гаряча копа», тобто термінова, то вона одразу ж призначала слідчих, які мали розкрити злочин, зібрати докази про вину чи невинуватість. Якщо доказів було недостатньо, то скликалась «велика копа», яка сама розглядала справу. На «велику копу» скликались, як правило, усі хазяї (голови сімей) селянських дворів населеного пункту.

На відміну від порядку, заведеного в інших державах, старий український суд повинен був розібратись у матеріалах справи, а за необхідності назначити слідство, яке називалось тоді «інквізицією». Воно, як правило, проводилось чиновниками суду або представниками влади в присутності інших осіб, тоді ж встановлювався факт здійснення злочину й особа, яку було звинувачено в його здійсненні. Висновки «інквізиції» мали бути затверджені судом [6].

Згідно з правом Запорізької Січі дізнання покладалося на військового осавула. Розподіл досудового розслідування та досудове слідство набуває докладної регламентації з прийняттям у 1864 р. Статуту кримінального судочинства Російської імперії, згідно з яким дізнання являло собою етап розкриття злочинів, який включав заходи негласного розшуку, спосіб перевірки заяв і повідомлень про злочини, форму попереднього розслідування [7].

У кримінальних справах судді самостійно проводили попереднє слідство. Для збору доказів на місце вчинення злочину суд часто направляв осавулів, які складали протоколи й передавали їх на розгляд судової установи. Підозрюваних у вчиненні злочину арештовували, а місцем попереднього ув'язнення були пушкарні або спеціально вириті ями. До винесення вироку обвинувачуваних могли передати на поруки рідних чи знайомих осіб. Під час допитів нерідко застосовувалися тортури [8].

Слідчі дії в судових документах називалися «шлакуванням». Суди вживали такі заходи впливу: брали під варту, накладали арешт на його майно. У судовому процесі проводилися допит і дослідження доказів. Доказами вважалися заява, показання свідків, речові докази, висновки експертів. Інститут судово-медичних експертів офіційно був створений у 70-х рр. XVIII ст. Правдивість показань сторін та свідків забезпечувалася присягою чи співприсяганням. Сторона, яка відмовлялася від присяги, програвала справу. У кримінальних справах для одержання показань обвинуваченого чи свідків застосовувалося катування у вигляді так званої «проби», «квестії», «муки». Звільнялися від них шляхта, духовенство, урядовці вищих рангів, божевільні, старі (понад 70 років), малолітні, вагітні жінки. Після 1716 р. подавання й дослідження доказів у судах України регулювалися нормами «Краткого изображения процессов» – збірника процесуальних законів Росії [9].

Як стверджує В. Ільницький, уся процедура, від розслідування злочину до винесення вироку, у тому числі й вибір покарання, у Запорізькій Січі базувалася винятково на засадах звичаєвого права [10].

«Найстарішою» слідчою дією науковці визнають допит. В історії становлення й розвитку допиту можна виділити три етапи, які відповідають історичним типам кримінального процесу. Перший етап – зародження допиту як способу встановлення істини в суперечці – характеризується відсутністю згадки про тактику й порядок його проведення.

Другий етап розвитку допиту характеризується вже певною регламентацією порядку його проведення. Доказом у справі служили закони, показання свідків, тортури й присяга. До дачі показань не допускалися неповнолітні та близькі родичі обвинуваченого. Показання рабів бралися до уваги, якщо вони були дані під тортуррами.

У канонічному інквізиційному процесі підсудний зі сторони перетворюється на об'єкт дослідження, від якого за допомогою тиску було отримано всі необхідні відомості. Зусилля допитувачів спрямувалися на визнання обвинуваченим своєї вини, яке вважалось найвірнішим доказом і виключало подальше надання підтверджень. Виробляється певна система допиту, що полягає в проясненні незрозумілих, двозначних питань (пастки), значення яких підсудному незрозумілі, – питання, на які підсудний повинен відповісти простим запереченням або підтвердженням і зі змісту яких виводиться потрібна відповідь.

У XI – XII ст. кримінальний процес стає обвинувальним: у ньому важливе значення відводиться сторонам, що виступають перед судом у строгих формах, установлених феодальним звичаєм. Сторони ведуть процес, представляють докази, рішення суду виносяться на підставі сказаних сторонами слів під час розгляду справи. Зізнання обвинуваченого вважається кращим доказом.

На зміну обвинувального процесу, характерному для феодального ладу, приходить розшуковий порядок кримінального процесу. В історії допиту починається третій етап. У пошуковому кримінальному процесі увага була звернена на тактику судового розгляду. Подальший розвиток допиту тісно пов'язаний із тактикою судового, а потім і попереднього, слідства.

Результати правоохоронної практики переконували в необхідності відділення розшукових функцій від слідчих. У 1860 р. відбувається поділ повноважень органів дізнання й слідства. Згідно з указом імператора від 8 червня 1860 р. здійсненням дізнання й розшуку займалася поліція. Подібний крок, безумовно, позитивно позначився на вдосконаленні методики й тактики як слідчих дій, так і оперативно-розшукової діяльності, розшукових відділень, створених у великих містах, які за дорученням прокурорів і судових слідчих здійснювали оперативно-розшукову діяльність з розкриття та розслідування особливо небезпечних злочинів [11, с. 78].

Кримінально-процесуальний кодекс 1960 р. ще не давав чіткого визначення поняття «слідчі дії», але вчені дійшли згоди, що це детально регламентовані кримінально-процесуальним законом процесуальні дії, що спрямовані на збирання, фіксацію та перевірку доказів.

Поняття слідчих (розшукових) дій є своєрідним нововведенням у законодавстві нашої держави. Воно було сформоване в 2012 р. вже з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України).

КПК України, прийнятий 13 квітня 2012 р., закріпив низку нових інститутів. Нововведення стосуються всіх стадій кримінального провадження, як досудових, так і судових. Одним із ключових моментів стало становлення вже нового інституту кримінально-процесуального права – інституту слідчих (розшукових) дій, у ході проведення яких формується основа доказової бази в кримінальному провадженні.

Отже, становлення слідчих (розшукових) дій в Україні має свої специфічні особливості, зумовлені різними за змістом суспільно-політичними, економічними, правоохоронними відносинами, національними та психологічними характеристиками та рисами українського менталітету, що проявлялись по-різному на різних етапах розвитку держави.

Література

1. Чельцов-Бебутов М. Курс кримінально-процесуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. Чельцов-Бебутов. – СПб. : Ровена ; Альфа, 1995. – 846 с.
2. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России, приуроченная к университетскому курсу / Н. Гартунг. – СПб. : Тип. Э. Арнольда, 1868. – 206 с.
3. Беляев И. Лекции по истории русского законодательства / И. Беляев. – М. : Типограф. С. Петровскаго и Н. Панина, 1879. – 728 с.
4. Памятники русского права / под ред. С. Юшкова. – М. : Госюриздат, 1952. – Вып. 1. Памятники права Киевского государства (X – XII вв.). – 287 с.
5. Ланге Н. Древнее русское уголовное судопроизводство (XIV, XV, XVI и половины XVII веков) / Н. Ланге. – СПб. : Тип. и хромолит. А. Траншеля, 1884. – 253 с.
6. Судочинство в Запорізькій Січі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.horting.org.ua/node/1056>.

7. Літопис запорізької міліції. Історія служби штатного дізнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.veteranovd.zp.ua/2012/01/blog-post_22.html.
8. Запорізька Січ, її політичний устрій та право (кінець XV ст. – середина XVII ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravnyk.info/idpu_7.html.
9. Гончаренко В. Історія держави і права України / В. Гончаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1029022854953/pravo/tsivilne_pravo.
10. Ільницький В. Види злочинів та система покарань у Запорізькій Січі / В. Ільницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/22_PNR_2010/Istoria/70236.doc.htm.
11. Ковалев О. Оперативно-розсыкная деятельность: психологические и историко-правовые проблемы : [монография] / О. Ковалев. – М. : Типография Московского психолого-социальный институт, 2009. – 376 с.

Анотація

Ряшко О. В., Брыч І. В. Слідчі (розшукові) дії в кримінальному процесі України: деякі аспекти походження та розвитку. – Стаття.

У статті розглянуто й досліджено питання зародження та історичного розвитку слідчих дій, які мали на меті врегулювання різних видів суспільних відносин. Зі створенням інститутів вирішення конфліктів між різними особами зароджується прообраз сучасного інституту слідчих дій, призначенням якого стало збирання особою, яка вимагала вирішення спору по суті, доказів у своїй правоті.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, розвиток, становлення, формування, докази.

Аннотация

Ряшко О. В., Брыч И. В. Следственные (розыскные) действия в уголовном процессе Украины: некоторые аспекты происхождения и развития. – Статья.

В статье рассмотрены и исследованы вопросы исторического развития зарождения и развития следственных действий, которые имели целью урегулирование разных видов общественных отношений. С созданием институтов решения конфликтов между разными лицами зарождается прообраз современного института следственных действий, назначением которого стало собирание лицом, которое требовало решение спора по сути, доказательств в своей правоте.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, развитие, становление, формирование, доказательства.

Summary

Ryashko O. V., Brych I. V. Investigative actions in criminal procedure of Ukraine: certain aspects of origin and evolution. – Article.

In the presented article a question of historical background, development and origin of investigative actions the aim of which was to regulate different kinds of social relations are covered and examined. Together with the establishment of institute of conflict settlement between different persons there arises the predecessor of the contemporary institute of investigative actions. Its purpose became to collect evidences of faultlessness by an individual, who claimed to solve a case.

Key words: investigative actions, development, establishment, formation, proof.